

НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

УДК 339.624:378

Іван Зязюн

УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ ТА ІНТЕГРАТИВНІСТЬ КУЛЬТУРИ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядається проблема універсальності культури, що інтегрує досягнення суспільства і визначає таку його соціокультурну організацію, що сприяє засобами освітньої системи не хаотичному, а усвідомленому цілеспрямованому розвитку кожної особистості та стимулює підвищення рівня групової і міжгрупової, державної і міждержавної консолідації громадян на основі полікультурної взаємодії.

Ключові слова: універсальність культури, інтегративність культури, інформаційне суспільство, інформаційні технології, соціокультурна організація суспільства, полікультурна взаємодія.

Процеси глобалізації, ініційовані в кінці ХХ ст. інтелектуальною елітою людства, зумовили не лише швидкий розвиток інформаційних технологій, але й фактично підвели світове співтовариство до усвідомлення необхідності переходу на більш високий інформаційний рівень соціальної організації. Складність і неординарність нової суспільної формації вимагають глибокого теоретичного і прикладного осмислення проблем, пов'язаних із стрімким розповсюдженням сучасних інформаційних технологій в усіх сферах людської діяльності та їх впливу на трансформацію традиційної соціокультурної організації суспільства.

Численні дослідження питань взаємодії суб'єктів у суспільстві, які все більше тяжіють до використання засобів віртуальної комунікації, свідчать про те, що зміст і ефективність різноманітних контактів багато в чому залежать від здатності їх учасників розуміти один одного і досягати взаєморозуміння. Це визначається в основному рівнем технічної грамотності і гуманітарної домінанти, психологічної і моральної

адекватності кожної із взаємодіючих сторін. Дані характеристики покликані формувати зміст соціальної культури для інтеграції суб'єктів, що в сукупності складають абсорбоване в ході еволюційного розвитку суспільство соціальних прошарків, найбільш вагомим за своєю соціальною значущістю і наслідками технологій здійснення ефективних комунікативних актів.

Універсальність культури як феномена, що інтегрує досягнення суспільства на певному рівні його розвитку, що діє за принципом функціональної додатковості та володіє особливостями гармонійного саморозвитку, вимагає формування такої соціокультурної організації суспільства, яка сприяла б не хаотичному, а усвідомленому розвитку кожної особистості, стимулювала б підвищення рівня групової і міжгрупової консолідації та ефективності взаємодії суб'єктів з метою нагромадження досвіду міжкультурної взаємодії. У цьому зв'язку досить актуальним стає формування у кожного громадянина кожної держави інформологічної культури, що консолідує в собі всебічну інформацію про соціальні процеси, технічні засоби їх підтримки, а також усвідомлення необхідності та доцільності цих процесів. Її основні функції можна визначити у таких цілеспрямованнях:

- 1) Перетворювальна функція: перебуваючи у культурному просторі, особистість не лише пізнає себе, але й розвиває власне світорозуміння і підвищує рівень своєї соціалізації, оскільки пізнання та перетворення оточуючої дійсності є фундаментальною потребою людини.
- 2) Інформаційна функція: забезпечуючи спадковість різних рівнів історичного поступу, культура виявляється у закріпленні результатів соціокультурної діяльності, нагромадженні, зберіганні і систематизації інформації.
- 3) Когнітивна функція: зумовлює потреби людини в теоретичних і практичних формах пізнання, пов'язаних з його об'єктивними інтенціями; переломлюючись крізь призму свідомості, створюючи власну, суб'єктивовану картину світу, й формуючи нове знання,
- 4) Комунікативна функція: конкретні правила та способи ефективного спілкування визначаються варіативністю

процесу обміну інформацією між людьми з допомогою сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій.

- 5) Нормативна функція: необхідність підтримки рівня соціальної взаємодії актуалізує проблему збалансованого, упорядкованого стану системи, приведеної у відповідність із суспільними потребами та інтересами різних соціальних груп та індивідів.
- 6) Знакова функція: вербальні і невербальні системи образів, що утвердилися в середовищі спілкування.
- 7) Аксиологічна функція: утворення ієрархії цінностей, система трансформація якої визначає зміщення духовно-моральних, морально-етичних характеристик соціальної групи стосовно загальнолюдської аксиологічної шкали.

Вказані функції, з певним рівнем допуску, можна розглядати як базові, однак необхідно акцентувати увагу на тому, що їх кількість з часом буде збільшуватися. Уже сьогодні чітко визначається релаксаційна функція, межі якої, дякуючи Інтернету, визначаються засобами компенсації (зокрема й ігровими) фізичних і психологічних перевантажень.

Суб'єктивація інформологічної культури можлива за умови диференціації етапів одержання і аналізу інформації, побудови системи оцінювання адекватності знань і рівня професійної компетентності. Використання інформаційних технологій у даному контексті сприятиме розвитку не лише більш високого рівня мотивації особистості, її критичного і проблемного мислення, підвищення якості й успішності досягнень, але й формуванню телекомунікаційного співтовариства, реалізації активних форм конструктивної комунікативної взаємодії.

Ситуації, що складаються у суспільстві, дякуючи Інтернету, зумовлюють передбачення про його некерованість ззовні, про хаотичність розвитку. Засобами Інтернету здійснюється перехід від автоматичного, безсвідомого до усвідомленого, вербального сприйняття інформації. Комп'ютер, передбачаючи роботу з текстом, реанімує, на відміну від телебачення, орієнтованого на зоровий образ, друкований текст і сприяє, в кінцевому рахунку, умінню читати, різко понижуючи

грамотність у загальновизнаному, варіанті. У цьому розумінні, зазначає італійський мислитель Умберто Еко, комп'ютер та інтернет повертають людей у світ попередніх уявлень про освіченість, але надто відмінних самим методом подачі інформації від уже відомих і усталених. "Відбулося повернення людей до минулих століть, коли з'явився книжковий друк, до так звану "гуттенбергової галактики"¹ І бо користувачі "...перейшли до використання, письмової комунікації у вигляді дисплею, котрий, на відміну від телеекрану, вибудовує світ образів, подібно книжковому" [14:91-92].

Сприяючи підвищенню грамотності, надаючи можливість долучатися до високоінтелектуальної комунікації, програмна оболонка комп'ютера докорінно змінює спосіб побудови текстового простору - на зміну одновимірному тексту приходить багатовимірний електронний гіпертекст. Саме ця якісна трансформація самої природи тексту вказує на входження в постгуттенбергову еру - текст більше не може мислитися виключно в якості лінійно вибудованої, певно цілеспрямованої структури, тобто інформаційні технології, модифікуючи принципи Й.Гуттенберга, стають втіленням індустріального світовідчуття [7:224-226].

У цьому розумінні спосіб організації тексту в сітці інтернету відповідає основним ідеям, згідно з якими текстові масиви неоднорідні, множинні, нестационарні і хаотично розміщені в просторі постгуттенбергової галактики, а людина у просторах інтернету певною мірою стає частиною гіпперреальності, в якій вона рухається, водночас залишаючись у кріслі за віртуально діючим комп'ютером.

¹ Відомий американський філософ М.Маклюен у своїй праці "Галактика Гуттенберга" зауважує, що розвиток і економічної, і соціальної лінійної інфраструктури індустріального суспільства був би неможливим без кардинальної зміни комунікативних стратегій на певних етапах його соціального поступу, і, зокрема, без появи друкарського пресу Й.Гуттенберга у XV ст. Саме так відбулося становлення "галактики Гуттенберга" - універсуму^ в якому друкарський станок став формуючим фактором культури індустріального суспільства (Mc'Luhah Marshal. The Guttenburg Galaxy, Toronto: University of Toronto Press, 1962).

Вся складність організації гіпертекстового віртуального простору, його багатовимірність, раціональність і актуальність набувають смислу і забезпечують ефективне використання інформації лише за умови абсолютної семіотичної осмисленості її змісту, тобто розуміння використаних при комунікації символічних систем і правил їх функціонування, а також принципів комунікативної взаємодії, що дозволяють виразити деяку зовнішню, за відношенням до самих учасників, інформацію, внутрішній емоційний стан, а також статусні ролі, в яких вони перебувають відносно один одного.

Інформологічна культура, рівень якої передбачає суттєву модифікацію інформаційних потоків, корелює з новими напрямками сучасної гуманітарної науки, до яких належить і педагогіка з її теоретичними, дидактичними освітніми та виховними технологіями.

В культурно-історичному контексті термін "освіта" у сучасній педагогіці визначається як "трансляція соціального досвіду в часі історії і відтворення стійких форм суспільного життя в просторі культури", як "процес залучення особистості до культури, становлення і розвитку освіти як надбання особистості, з одного боку, і всього культурного оточення, з іншого".

У генезі ключових понять педагогіки в історико-культурному контексті тип культури водночас детермінує не лише певний тип людини (тип особистості), але й шляхи його досягнення, що втілюються у певних принципах освіти і виховання. Освіта "найтісніше пов'язана з поняттям культури і означає в кінцевому результаті специфічний людський спосіб перетворення природних задатків і можливостей", - зауважує Г.Гадамер [1]. Динаміка взаємного відношення культури і людини виявляється в тому, що в різні періоди життя людина сприймає більш актуальні пласти культури: її сенситивну, аксіологічну і технологічну складові. Оскільки культура володіє високим виховним і освітнім потенціалом, є потужним фактором розвитку людини, її соціалізації та індивідуалізації, постільки людина стає не лише творцем культури, але й водночас її творінням. Вона - і значущий суб'єкт культури, і її об'єкт та продукт. Людина обіймає в культурі

різні позиції. Вона включена не лише в пануючу, традиційну культуру, але й у молодіжну, групову та інші субкультури [6:287]. Отже, аналіз культури як антропологічного феномену показує, що культура конгруентна людині.

Історично у феномені культури завжди знаходили своє відображення процеси, пов'язані з вихованням, просвітництвом, становленням і розвитком людини [10:146]. Без освіти і виховання, без активної передачі новим поколінням нових досягнень людської культури рух історії був би неможливим. Розвиток культури і розвиток освіти - процеси, багато в чому відбуваються паралельно, синхронно і взаємно пов'язано. Тому, як зауважував СІ.Гессен, "зрозуміти систему освіти даного суспільства - означає зрозуміти лад його життя", а "про освіту у справжньому розумінні слова можна говорити лише там, де є культура" [2]. Більш того, як зауважує О.М.Леонтьєв, "зв'язок між історичним прогресом і прогресом виховання є до такого рівня тісним, що за загальним рівнем історичного розвитку суспільства ми безпомилково можемо судити про рівень розвитку виховання, і навпаки: за рівнем розвитку виховання - про загальний рівень економічного і культурного розвитку суспільства" [8].

Освіта є відображенням культури певної епохи. У той же час існуюча система освіти багато в чому вибудована на культурних домінантах минулого - раціональному погляді на світ, інтелектуалізмі, утилітарності. Пошуки моделі освіти, адекватної сучасному типові культури і відповідно новому етапові розвитку цивілізації, складає найактуальнішу проблему сучасної педагогіки.

Основоположні суперечності невідповідності освіти культурі має глибоке коріння. Воно знаходиться між двома науковими підходами до вивчення діяльності людини в цілому: класичним і некласичним (постнекласичним). У педагогіці така суперечність набуває свої конкретні вияви в тому, що гуманітарна за своєю природою освіта (незалежно від рівня і профілю) до цього часу досліджується, проектується і реалізується переважно на основі природничонаукових уявлень, у той час, як нові соціокультурні обставини висувають вже нові вимоги, прописуючи здійснення виховання і освіти

в просторі культури гуманітарними методами і засобами, визначаючи такі перспективні вектори розвитку, як інтеграція і діалог, особистісно-орієнтований і ціннісно-смысловий підходи, повернення до духовних основ буття і культуротвірної діяльності та інші гуманістичні принципи.

Освіта - складний соціокультурний феномен. Це, з одного боку, викликає необхідність звертання педагогіки до витоків освіти - розгляд її як феномену і частини культури, як культуровідповідну систему, культуровідповідне середовище і культуротранслюючий процес, що відображають, передусім, такі фундаментальні властивості культури, як єдність у багатогранності, культури як універсуму, культури як цілісності [9:253]. З іншого боку, у вітчизняній педагогіці культурний простір освіти досліджений недостатньо. Поняття культури, як це не парадоксально, до останнього часу не осмислювалося педагогікою, не включалося в її науковий обіг. Відсутня педагогічна інтерпретація культури, що з необхідністю висуває завдання її всебічної і глибокої науково-педагогічної рефлексії.

Вивчення вказаних взаємопов'язаних аспектів проблеми стає продуктивним, якщо дотримуватися позиції, згідно з якою пізнання внутрішніх джерел, зв'язків, механізмів розвитку, сутності і смислу педагогічних явищ у контексті культури забезпечується і збагачується за рахунок більш глибокого рівня розуміння їх зовнішніх феноменальних виявів у взаємодії, зв'язках і взаємних зумовленостях; якщо при цьому характеристика тотожності освітніх і культурних проблем у контексті ізоморфізму будуть здійснюватися на рівні таких категорій, як сутність, генезис, еволюція, зміст тощо.

Аналізуючи історико-логічні, причинно-наслідкові, структурно-системні, процесуально-функціональні, змістовно-цілісні та інші аспекти співвідношення освіти і культури, можна зробити висновок про те, що багатогранний, складний і тісний взаємозв'язок освіти і культури визнають та аргументовано обґрунтовують більшість вітчизняних і зарубіжних спеціалістів у сфері педагогіки.

Аналіз емпіричних і теоретичних уявлень, історично і генетично зумовлених взаємозв'язків освіти і культури дозво-

ляє більш детально реконструювати їх системно-структурну ізоморфну організацію, визначати функціональну приналежність основних елементів, виявляти їх властивості, уточнювати характеристики. В результаті виходить, що взаємозв'язок освіти і культури виявляється і реалізується передусім через людину, яка є системно зв'язковим елементом культурно-освітньої системи. Людина стає центральною темою, об'єктом і суб'єктом культури та освіти. Історичні зв'язки проглядаються через соціокультурну детермінованість типу особистості і шляхів її досягнення, які втілюються в певних концепціях, принципах і технологіях виховання і навчання. Причинно-наслідковий зв'язок полягає в тому, що більш високий рівень культури вимагає і більш високого рівня освіти. Матеріальні і духовні компоненти культури визначають зміст виховання і навчання, а цінності і смисли складають основне змістове ядро освіти. Процесуальні зв'язки пояснюють необхідність розгляду освіти як культурного процесу, завдяки якому здійснюється реалізація важливих соціокультурних функцій: способів входження людини до світу культури; соціалізація людини; трансляція культурно сформованих зразків людської діяльності і культурних цінностей.

Разом з тим, висновок про ізоморфну тотожність систем освіти і культури слід оцінювати лише як проміжний результат, що слугуватиме важливою опорою для подальшого предметного і більш глибокого осмислення глибокого аналізу педагогічних явищ у контексті культури, відкривати нові евристичні можливості дослідження культурного простору освіти на рівні як системи в цілому, так і окремих підсистем.

Дотримуючись сучасних системних уявлень про те, що ізоморфізм систем не може базуватися на ізоморфізмі структур, що ізоморфізм систем полягає в ізоморфізмі законів їх розвитку, що екстраполяція законів розвитку і функціонування в різноякісних системах має обмеження, доцільно звертатися до іншого завдання - педагогічної оцінки культури в її широкому і вузькому смислі як потенційного прообразу.

У педагогіці поняття "культура" використовується і як основний фактор-джерело, звідки черпається зміст освіти, і як соціальний регулятор, що відображає ціннісні продукти ду-

ховної і матеріальної діяльності людини, властивості і якості самої людини як носія і творця культури, а освіта розглядається в якості цілеспрямованого способу опанування культури. У критичних оглядах концепцій культури кількість визначень поняття "культура" доходять до півтисячі, при цьому нараховується не менше двох десятків основних підходів до визначення цього поняття, зокрема адаптивний, аксіологічний, антропологічний, герменевтичний, дидактичний, ідеаційний, історичний, особистісний, нормативний, психологічний, семіотичний, символічний, синергетичний, соціологічний, функціональний і т. п. Цілком очевидно, що перераховані підходи доповнюють один одного, вказують на суттєві риси культури, утримують раціональні ідеї, що дозволяють ближче підійти до її осмислення.

Розуміння, що в даній ситуації майже неможливо дати вичерпну дефініцію культури, варто звернутися до рекомендацій вчених, зокрема І.Хейзінга, стосовно важливіших умов і характеристик феномену, названого культурою: "культура вимагає відомої рівноваги духовних і матеріальних цінностей... культура є спрямованістю...завжди на ідеал, а саме на ідеал, що виходить за межі індивідуального...на ідеал співтовариства... Культура означає панування над природою, яка означає також і природу людини, людську натуру, яку також необхідно опанувати [12]. Враховуючи такий підхід, концептуальне поняття "культура" може інтерпретуватися у трьох основних аспектах: артефактів, смислів і знаків; змісту трьохвимірної моделі "культурного простору"; духовного, соціального і технологічного чинників в системі когнітивних, ціннісних і регулятивних смислових координат.

Розглядаючи освіту в контексті культури, необхідно уточнити те "особливе", що характеризує специфіку культури, що виявляється в діяльності людини, в характеристиці її особистості, що в одному випадку народжує цінності, особистісні смисли, почуття - культуру, в іншому - "дещо інше" - акти технічного відтворення, форми соціальності, під якими прийнято розуміти вияви цивілізації. Саме ці дві сторони - культурна і цивілізаційна - визначають два основні і якісно різноманітні підходи до вивчення як діяльності людини в ці-

лому, так і педагогічної діяльності та їх виявів у гуманітарно-му та природничо-науковому цілепокладанні.

В сучасній теорії присутні три основні точки зору на співвідношення культури і цивілізації: ототожнення культури і цивілізації на основі їх подібності за соціальною природою; штучним характером результатів людської діяльності; загальною спрямованістю на задоволення потреб - матеріальних і духовних [11]. Розведення цих понять хронологічно зумовлює неминучість переходу культури в цивілізацію і як наслідок - настання занепаду і деградації культури [13]. Розвиваючись синхронно, культура і цивілізація мають свої специфічні риси [4].

Аргументація розмежувань культури і цивілізації зводиться в основному до наступного: культура - це унікальний творчий імпульс, в ній акцентуються духовне, індивідуальне, якісне, естетичне, виразне, аристократичне, стабільно стійке, іноді консервативне начала; а в цивілізації - матеріальне, соціально-колективне, кількісне, тиражоване, загальнодоступне, демократичне, прагматично-утилітарне, динамічно-прогресивне (Бердяєв). Разом з тим, розмежовуючи цивілізацію і культуру, чимало авторів все ж визнають їх взаємозумовленість і паралельну рівнозначність (Сі.Гессен, О.Шпенглер). З точки зору єдності, культура є внутрішнім духовним змістом цивілізації, тоді як цивілізація - лише матеріальна оболонка культури. У змісті освіти культура знаходить своє відображення у смислах, духовних цінностях, в досягненнях філософії, творах мистецтва; а цивілізація - у рівні технологічного, господарського, соціально-політичного розвитку суспільства.

З точки зору діалектики єдності і розмежування понять "культура" (як органічної цілісності) і "цивілізація" (як форми раціонального відношення до світу), знаходить своє втілення у наступному обґрунтуванні підходу до науково-педагогічної дійсності: якщо цивілізація уособлює соціальні і матеріальні форми буття, а культура оцінюється як сфера вищих духовних і художніх цінностей, то за такого їх співвідношення-протиставлення цивілізація і культура, утворюючи бінарну опозицію, є необхідною сукупністю передумов і ознак для

формування відповідного парадигмального підходу - цивілізаційно-культурологічної парадигми.

Використання цього підходу при порівняльному аналізі моделей цивілізації і культури в якості основи концептуалізації, наприклад, вищої освіти, показує, що культурне поле в обох моделях має досить обмежений простір, підтверджуючи кризу системи освіти, пов'язану з дефіцитом культури в освіті; з технократичним перевантаженням освіти; з трансляцією знань у відчуженій, безособистісній формі; з насиченням змісту знаннями при відсутності смислів.

Подальший аналіз моделей робить можливим ще декілька важливих для педагогіки висновків:

- 1) у вирішенні проблем модернізації освіти цивілізаційна парадигма принципово не може претендувати на основу концептуалізації її цілісності, бо не охоплює все поле культури;
- 2) якщо не докладати зусилля на розширення культурного поля освіти, то воно, об'єктивно будучи обмеженим, таким і залишиться, або зменшиться ще більше;
- 3) існуючі перспективи розширення поля культури проглядаються у двох напрямках: в "окультуренні" цивілізаційного поля (ідеї гуманізації, гуманітаризації, гармонізації пріоритетів культури, поглиблення культурної компоненти) і генерації нових культурних форм;
- 4) перебудова власних методологічних і теоретичних основ здійснення наукової модернізації освіти в контексті культури є досить проблематичним, особливо для професійної школи, де проблема оптимального співвідношення цивілізаційних і культурних компонентів є основою, найбільш гострою і перманентною;
- 5) освіта як культурно-історичний феномен за своєю природою є культурно відповідною, культурно дієвою; освіта - це та частина культури, що відтворює її у цілісності (єдності інтеграції і диференціації); освіта в системному відношенні ізоморфна культурі; системно зв'язковою ланкою освіти і культури є людина; мета сучасної освіти - людина культури дозволяє висунути загальну гіпотезу про продуктивність і перспективність прийнят-

тя пропонованого культурологічного підходу в якості концептуальної основи модернізації освіти в контексті сучасної культури.

Глобальною метою особистісно орієнтованої освіти культурологічного типу є людина культури. Вибір такої мети передбачає визначення такого образу культури, на який потрібно орієнтуватися, проектуючи особистісно-орієнтоване виховання. О.В.Бондаревська розглядає культуру як середовище, в якому відбувається становлення самобутнього образу людини, як середовище, в якому зростає і мужніє людина [5]. При подібному підході під культурою розуміються всі вияви суб'єктивності. Людина стає справжнім творцем культури. Культурні смисли освіти і виховання розглядаються як її основні смисли.

Визначаючи в якості визначальної мети сучасного виховання людини культури, О.В.Бондаревська розуміє її як такий тип особистості, ядро якої складає свобода, гуманність, духовність, здатність до життєтворчості. Людина культури володіє високим рівнем самосвідомості, почуттям власної гідності, самоповаги, незалежністю суджень, уміннями здійснювати вільний вибір змісту своєї життєдіяльності, ліній поведінки, способів свого саморозвитку.

В образі "людини культури" необхідно реалізувати актуальні потреби світового співтовариства в людині, яка орієнтується на співробітництво і не здійснює деструктивних дій. Це означає втілення у виховному процесі наступних ідей:

- 1) людини культури - вільної особистості, здатної до самовизначення у світі культури якостями громадянина; внаслідок чого в задачу педагогів і вихователів входить виховання у молоді таких якостей, як високий рівень громадянської самосвідомості, почуття власної гідності, самоповаги, самостійності, самодисципліни; незалежність суджень, здатності орієнтуватися у світі духовних цінностей, відповідальності за свої вчинки, здійснення вільного вибору свого життєвого шляху, потреби особистісного і професійного зростання;
- 2) людини культури - духовної особистості, здатної до виховання і самовиховання духовних потреб, зокрема у

пізнанні, рефлексії, красі, спілкуванні, в пошуку смислу життя, щастя, прагнення до ідеалу. Виховання духовної особистості передбачає орієнтацію систем виховання на загальнолюдські цінності, світову і національну духовну культуру, філософію, етику, естетику, людинознавство. Виховання духовності є основою розвитку творчої індивідуальності особистості;

- 3) людини культури - творчої особистості, здатної до самоствердження в усіх сферах її життєдіяльності: у навчанні, побуті, відпочинку. Педагогічні акценти виховання особистості повинні орієнтувати на розвиток таких рис особистості, як потреба в творчій діяльності, поєднання аналітичного та інтуїтивного мислення, здатність і прагнення до життєтворчості;
- 4) людини культури - адаптованої особистості, здатної до життя в певному культурному просторі, життя в умовах діалогу культур, ринкової економіки, нової релігійності і т. п. Адаптація до таких умов вимагає різноманітних глибоких знань, навичок спілкування, об'єктивної самооцінки. Людині культури притаманний естетичний смак, витончені манери, розуміння краси і гармонії, бережливе ставлення до свого фізичного і психічного здоров'я, здатність облаштувати власне житло, вести господарство, примножувати благополуччя сім'ї і країни.

Отже, людина культури - це втілення зрізів культурного начала в людині: свободи, гуманності, творчості, духовності, адаптивності. Цілісна людина культури в сучасному уявленні - це не властивості і функції, не сума добродійностей і еталонів культурності, а людина, здатна з максимальною ефективністю реалізовувати свої індивідуальні здібності і свої інтелектуальні і моральні можливості. Нею володіє потреба і прагнення до самореалізації. ідея незавершеності людської особистості пояснює постійне прагнення людини культури до творчості, саморозвитку, до самореалізації. Вершиною людських добродійностей є, безсумнівно, моральні якості, без яких неможливо долати дегуманізацію суспільства в умовах ринкових відносин [3:243].

Основним елементом особистісно орієнтованого виховання є особистість вихованця. Сутність виховного процесу полягає у змінах, що відбуваються з особистістю. Ці зміни завжди позитивні і зумовлюються внутрішньо детермінованими процесами поступу особистості до своєї індивідуальної самобутності.

1. Гадамер Х.Т. Истина и метод. - М., 1988.
2. Гессен СИ. Основы педагогики: Введение в прикладную философию. - М.: Школа-пресс, 1995.
3. Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура, ідеологія. Особистість. - К.: Знання України, 2002. - 575 с.
4. Бердяев Н.А. Смысл истории. - М.: 1990.
5. Бондаревская Е.В. Теория и практика личностно-ориентированного образования. - Ростов на Дону, 2000.
6. Джонсон Девід В. Соціальна психологія. Тренінг міжособистісного тренування. - К.: Видавн. дім "КМ Академія", 2003. - 287 с.
7. Ильин И.П. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм. М., 1996.
8. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. 4-е изд. - М., 1981.
9. Огнев'юк ВО. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку. - К.: Знання України, 2003. - 440 с.
10. Філіпчук Г. Громадянське суспільство: освіта, етнокультура, етнополітика. Чернівці, Зелена Буковина, 2002. - 486 с.
11. Фрейд З. Психологія. Релігія. Культура. - М.: Ренесанс, 1992.
12. Хейзинга И. Homo Ludens. В тени завтрашнего дня. - М., 1992.
13. Шпенглер О. Закат Европы. - Ростов на Дону, 1998.
14. Эко У. От Интернета к Гуттенбергу: текст и гипертекст // Интернет. М., 1988, №6-7.